

Cezar BĂLĂȘOIU¹

„MOȘTENIT DIN SUBSTRAT, PÂNĂ LA URMĂ”. REFLECȚII PE MARGINEA UNUI DICȚIONAR

How to cite this paper:

Bălășoiu, Cezar, 2025, “Moștenit din substrat, până la urmă”. Reflecții pe marginea unui dicționar”, in *Theoretical and Applied Linguistics@ro*, Volume I, Issue 2/2025, p. 255-289, DOI: 10.62229/talatroi/2_25/8.

“INHERITED FROM THE SUBSTRATUM, ULTIMATELY”.
REFLECTIONS ON A DICTIONARY

Abstract. In this study, I analyse a recently published etymological dictionary of the Romanian language. My focus is on the structure of the dictionary, the method followed by the lexicographer and the criteria – phonetic, onomasiological and derivational – used to categorise terms within the Dacian substratum of the Romanian language. The author of the dictionary believes that many words with unknown etymologies in the DEX (Explanatory Dictionary of the Romanian Language) belong to the substratum. However, this group of words is not the only source of the increase in the number of words presumed to originate from the substratum. The author takes a fresh look at many words that are currently considered to be of Slavic, Hungarian, Turkish or Latin origin, and consistently links common lexical terms to toponyms and anthroponyms that share Indo-European roots. The present study compares the etymological solutions proposed in this dictionary with those generally accepted by other etymological studies and the best Romanian dictionaries. The author of the dictionary considers that approximately 1,500 words have been inherited from the substratum, which is ten times higher than the figure arrived at in previous studies by other authors. The same author also considers that various elements of morphology, such as the definite and indefinite articles and the auxiliary verbs used to form the present perfect, future and conditional, come from the substratum. It can therefore be concluded that this etymological dictionary is a work of fiction rather than a serious piece of lexicography.

Keywords: etymological dictionary, Romanian substratum, fringe theory, Dacianism

¹ Universitatea din București, ORCID: 0000-0003-1259-0565, caesar@gmail.com.

1. Schițarea contextului

Observațiile ce urmează au fost prilejuite de apariția anul trecut a unui dicționar etimologic al limbii române – *An Etymological Dictionary of the Romanian Language*, semnat de Sorin Paliga (Paliga, *EDRL*, de aici înainte). Lucrarea încununează o activitate prodigioasă a lexicografului, jalonată de peste 80 de studii etimologice (articole, dicționare, un volum despre mitologia tracilor etc.). Lista acestora este disponibilă în Paliga, *EDRL*, xxxiii–xxxv.

Paliga, *EDRL* este ilustrativ pentru o teorie marginală² care susține, în esență, că „originea limbii române și a poporului român vor trebui regândite în mod fundamental” (Vinereanu, *DE*, 51), o teorie al cărei obiectiv este să scoată în evidență „profunda influență a fondului autohton asupra limbii și culturii române” (Paliga, *EL*, 10). Două lucrări lexicografice apărute în ultimul deceniu sunt remarcabile în acest sens: Vinereanu, *DE* și dicționarul de care ne ocupăm aici. Cele două au următoarele elemente comune:

1. o parte teoretică introductivă amplă (40 de pagini la Vinereanu, *DE*; 150, în Paliga, *EDRL*);
2. o fundamentare teoretică realizată printr-o mișcare pe spații întinse și pe largi perioade de timp, cu trimiteri numeroase la macrofamilia lingvistică boreală, nostratică și (pre-)indo-europeană; sunt discutate relațiile complexe dintre grupuri lingvistice sau limbi individuale antice, vorbite de (proto)traci, (proto)balto-slavi, (proto)celți, (proto)italici, iliri, eleni, albanezi etc.;
3. dicționarul propriu-zis cuprinde 5000 de cuvinte-titlu; în acesta, toponimele ocupă un loc important (8,5% în Paliga, *EDRL*; în Vinereanu, *DE*, toponimele sunt plasate sub definiția cuvântului-titlu cu care au în comun rădăcina indo-europeană (IE, de aici înainte) și prin urmare sunt mai dificil de cuantificat);
4. fondul de substrat este îmbogățit substanțial, iar pentru clasificarea unui anumit termen în acest fond, se apelează frecvent la rădăcini (pre)IE reconstruite.

² O teorie marginală (engl. *fringe theory*) este „o idee sau un punct de vedere care diferă în mod semnificativ de studiile acceptate la momentul respectiv în domeniul ei” (https://en.wikipedia.org/wiki/Fringe_theory).

2. Structura dicționarului

Paliga, *EDRL* are trei părți. Prima dintre ele cuprinde 5 capitole: *Considerații generale* (tratează probleme legate de distribuția teritorială a unor limbi antice precum cele din grupul tracic, grupul slav, ilira și greaca veche, influențele reciproce dintre acestea, relația dintre română și albaneză, moștenirea traco-dacă în limbile balcanice, relația dintre limba română și limbile vecine ei), *Straturile vocabularului românesc*, *Toponime și antroponime*, *Limba română: structură, moștenire, probleme de etimologie și Fonetică și fonologie românească*. Partea a doua este dicționarul propriu-zis. În cea de-a treia sunt adunate diferite glosare și mai multe liste de rădăcini: pre-indo-europene, protoboreale și indo-europene.

Dicționarul conține aproximativ 5.500 de intrări (inclusiv variantele lexicale care trimit la intrările principale), dintre care 416 toponime (horonime, oiconime, oronime, hidronime) și antroponime.

Autorul își propune „să reducă numărul elementelor lexicale neexplicate sau « enigmatice » la un minimum acceptabil, ca în orice altă limbă”³ (Paliga, *EDRL*, 3), ceea ce înseamnă, de fapt, să mărească numărul elementelor moștenite din substrat. El estimează că numărul „termenilor moșteniți din substrat este de cel puțin trei ori mai mare decât al celor din listele alcătuite de Poghir, Russu sau Boerescu” (Paliga, *EDRL*, 4), mai precis „probabil în jur de 1.000 de rădăcini de bază, adică fără a lua în considerare formele derivate” (Paliga, *EDRL*, vii).

Punctul de plecare pentru atingerea acestui obiectiv fusese indicat de Cicerone Poghir, potrivit căruia „domeniul în care trebuie să căutăm elementele de substrat este acela al elementelor fără etimologie sau cu etimologie nesigură” (Poghir, *Influența*, 319). Pentru Paliga, *EDRL*, sursa elementelor cu etimon necunoscut este DEX, care înregistrează 1.257 de cuvinte de acest fel (Paliga, *EDRL*, 65); cele mai multe dintre ele pot fi găsite aici: <https://www.contributors.ro/put%C8%9Bina-gramatica-cuvinte-dacice/>. Pentru 90 de cuvinte, DEX folosește cf. *alb.*, cu care semnalează o corespondență între termenul românesc și unul albanez. Majoritatea acestor cuvinte se regăsesc pe listele cercetătorilor care s-au ocupat de substratul limbii române.

³ Traducerea tuturor citatelor din Paliga, *EDRL* și a celor din paginile web la care facem referință ne aparține.

Obiectivul dicționarului este acela de a repune în discuție etimologia unor cuvinte controversate și ne-am aștepta ca el să le cuprindă în primul rând pe acestea – aparținând lexicului fundamental și celui secundar –, alături de arhaisme și regionalisme din dacoromână, precum și termeni din dialectele sud-dunărene, în măsura în care ei servesc demonstrației etimologice. Fiind vorba despre aportul substratului la structura limbii române, prezența toponimelor în dicționar este, de asemenea, previzibilă.

Este surprinzător, prin urmare, ca în setul restrâns de 5.000 de intrări să găsim și neologisme, precum *amanet*, *ameriza*, *antreu*, *aplauda*, *aseleniza*, *bar*, *blacheu*, *corupție*, *crossă*, *dom*, *ebraic*, *golem*, *gulag*, *jaluzele*, *macaz*, *soviet*, *șah*, *toaletă*, *vampir* sau *zelot*. Unui cititor care consultă Paliga, EDRL îi este dificil să înțeleagă, de pildă, motivul pentru care, alături de cuvinte din aromână apar, uneori chiar pe aceeași pagină, termeni neologici (unii dintre ei foarte recenți): *adaru*, alături de *algoritm*, *bașu*, alături de *bluetooth*, *hic* și *hidos*, *păl'iur* și *pișcot* sau *sprigiur* și *stringent*. Multe dintre neologisme par a-și fi câștigat dreptul de cetate în Paliga, EDRL în virtutea faptului că sunt dublete etimologice ale unor termeni moșteniți din latină/substrat (sau considerați astfel). Autorul remarcă și subliniază, de pildă, legătura dintre *clama* și *chema*, *duce*² (titlu nobiliar) și *duce*¹ („a căra, a transporta etc.”), *mică*² („mineral”) și *mică*¹ „fărâmbă” (< lat. *mica*), *ateriza* și *țară*, *ameriza* și *mare*, *converti* și *învârti*, *discerne* și *cerne*, *fugă* („gen muzical”) și *fugă* („alergare”), *lactat* și *lapte*, *natație* și *nota/înota*, *pizza* și *pită* sau *vaccin* și *vacă*.

3. Sursele moștenirii din substrat în Paliga, EDRL

În afară de această structură, patentă, mai există și una latentă, rezultat al generalizării unor metode pe care le vom discuta sub §5, dar care sunt vizibile, de exemplu, în tratamentul etimologic al lui *pită*.

Modul în care se face etimologia acestuia este simptomatic pentru întregul dicționar. Potrivit acestuia, *pită* este înrudit cu *pizza*, cele două având în comun o rădăcină protoboreală, *P-X „a căuta mâncare, a culege roade; alimente”. It. *pizza* ar putea fi, prin urmare, în latină un împrumut din limba tracă sau din substratul italic. În română, *pită* face parte dintr-un microcâmp lexical omogen din punct de vedere etimologic,

deoarece cuprinde fie elemente moștenite, din latină (*pâine*) sau din substrat (*pită* și *brut* „pâine neagră”) – chiar dacă DELR îl consideră pe *brut* un împrumut din dialectul săsesc –, fie formate în română de la acestea: *pitar*, *brutar*, *brutărie* etc. Nu se amintește nicăieri că *pită* ar fi un împrumut din bulgară.

Operația de extindere a clasei cuvintelor moștenite din substrat nu constă, deci, doar în explicarea prin substrat a termenilor din DEX etichetați cu *et. nec.*, ci este o acțiune mult mai amplă, ce presupune reconsiderarea etimologiei unor cuvinte pe care dicționarele limbii române le-au catalogat drept împrumuturi din slavă, maghiară, turcă etc. sau moștenite din latină.

Astfel, sunt elemente moștenite din substrat și nu, cum susțin dicționarele, *din slava veche sau limbi slave învecinate* termeni precum *bolovan*, *brazdă*, *coborî*, *cotoi*, *castravete*, *da*⁴ (adv.), *deal*, *dârz*, *dibaci*, *gard*, *gâscă*, *mândru*, *ovăz*, *pândi*, *plug*, *stejar*, *târg*, *voi*, *vorbi*.

Termenii mutați din categoria *împrumuturi din maghiară* în cea a elementelor păstrate din substrat includ pe *Ardeal*, *ban*, *bănuî*, *biruî*, *Ceahlău*, *dâmb* („dacă admitem o moștenire din substrat în limba română, atunci ar trebui să considerăm și originea românească a magh. *domb*” (Paliga, EDRL, s.v.)); *gând* – magh. *gond* are etimon necunoscut, „prin urmare, el trebuie acceptat ca fiind un împrumut din limba română” (Paliga, EDRL, 52), „sensul original al rădăcinii IE fiind păstrat în *zgândări*” (Paliga, EDRL, s.v. *gînd*); *hânciog* („până când vor fi invocate argumente suplimentare și solide, este mai probabil să presupunem o origine românească a termenului din maghiară și poate și a termenilor din celelalte limbi slave” (Paliga, EDRL, s.v.)); *labă* („rom. *labă* își are mai degrabă originea în substrat [...] magh. *láb* este împrumutat din română” (Paliga, EDRL, s.v.)); *meleag* („forma maghiară este mai degrabă împrumutată din română, dacă admitem că magh. *mellék* are un sens care ar putea fi derivat din « pământ, regiune ». Până când vor putea fi invocate alte argumente, aceasta [comparația dintre rom. *meleag* și magh. *mellék*] pare o asemănare fortuită” (Paliga, EDRL, s.v.)); *neam* („dacă în română este un element de substrat, atunci este un împrumut din română în maghiară”, în plus, „originea cuvântului în maghiară este

⁴ „[...] cele mai vechi atestări cunoscute ale particulei afirmative *da* în română provin din textele scriitorului muntean Iancu Văcărescu, datând din intervalul 1810-1819 [...]” (Celac 2023: 236).

necunoscută" (Paliga, *EDRL*, s.v.)); *oară* („localitate”, ca în *Sighișoara*) > magh. *vár* > *város*, ceea ce înseamnă că „ipoteza că rom. *oraș* este împrumutat din maghiară este eronată și trebuie abandonată. Rom. *oraș* și membrii bogatei sale familii lexicale sunt din substrat și, până la urmă, de origine pre-indo-europeană” (Paliga, *EDRL*, 53); „termenii rom. *oraș*, *uraș* sunt reprezentanți tipici ai răd. pre-IE *OR-, *UR- « mare, înalt » și de aici « așezare, localitate mare »” (Paliga, *EDRL*, s.v. *oraș*), *șoim*, *uliu*, *urias*.

Sunt relocate de la *împrumuturi turcești* la elemente de substrat *bir*, *chel*, *cioban*, *dușman*, *haide*, *oină*.

În sfârșit, printre elementele moștenite din *latină* pentru care Paliga, *EDRL* propune un etimon din traco-dacă se numără și *ajuna*, *arțar*, *boașă*, *destrăma*, *mațe*, *mătrează*, *varză*, *zestre* sau *zână*.

4. *Sigur, probabil, posibil: o structurare latentă*

Criteriile după care stabilem dacă un cuvânt românesc provine din substrat sunt enumerate, în ordinea importanței lor, într-una dintre contribuțiile importante la cercetarea substratului, aparținând lui Cicerone Poghirc. Pentru a evalua gradul de probabilitate a provenienței din substrat a unui termen, Poghirc propune cercetătorului să realizeze o comparație între termenul de a cărui origine este interesat și cuvinte: 1) atestate în daco-moesiană; 2) atestate în alte limbi balcanice vechi (tracă, iliră, vechea macedoneană, greaca veche); 3) comune cu albaneza; 4) din limbile baltice (letonă, lituaniană) sau din armeană; 5) din alte limbi indo-europene (sanskrită, gotică, avestică, irlandeză, frigiană, mesapică). Comparația cu „simple rădăcini indo-europene nu este edificatoare” (Poghirc, *Influența*, 320). Clasificarea lui Poghirc nu înseamnă însă neapărat că termenii din prima grupă ar avea o probabilitate mai mare de a fi moșteniți din substrat decât a celor din grupele 2 și 3, pentru că tot felul de considerente pot complica lucrurile. Vezi, de pildă, cazul lui *colibă*, un termen general balcanic – deși face parte din grupa cuvintelor selectate după primul criteriu de mai sus, originea traco-dacă a acestuia este considerată „mai puțin probabilă” (Poghirc, *Influența*, 330).

Brâncuș, *Substrat* operează cu criteriul comparației cu albaneza și împarte cuvintele din substrat în două grupe: sigure și probabile. Aplicând

criteriul comparației cu albaneza și pe cel comparativ, în plan indo-european, Boerescu, *Elemente* ajunge la o tripartiție a cuvintelor din substrat în probabile, contaminări (între elemente latine și elemente de substrat) și cuvinte care, cel mai probabil, nu aparțin substratului.

În Paliga, *EDRL* sunt utilizate zece trepte ale probabilității în discutarea termenilor candidați pentru clasificarea în substrat. Această discriminare nu este nicăieri motivată explicit și nu este evidențiată formal în dicționar – grupele de mai jos sunt obținute de noi în urma unor căutări după adverbele probabilității din titlul acestui capitol sau a altora sinonime cu ele:

1. „element de substrat?” O categorie ce cuprinde în primul rând termeni dialectali: *beldie* „prăjină”, *cazic* „țăruș de care este legată barca”, *chersă* „zarzără”, *chipcel* „unealtă de pescuit”, *cinchi* „a sta pe vine”, *devlă* „cap de porc, țeastă, căpățână”, *gânj* „nuia trecută prin foc și răsucită”, *japșă* „baltă mică”, *lastră* „stofă de lână”, *smead* „cu fața negricioasă”, *tiv* „margine”;
2. „poate reflecta aceeași rădăcină ca în x” (x = element de substrat) – de ex., *Brâncuș* este clasat ca element de substrat pentru că ar avea radicalul comun cu *brânză*;
3. „nu poate fi exclusă o supraviețuire din substrat” – de ex., *brut* („pâine neagră”), *castravete*, *cață* „băț lung”, *dihor*, *dumiri*, *gărgăriță*, *greși*, *mărăcine*, *mândru*, *tigvă* sau *vifor*;
4. „mai degrabă un element de substrat”. O categorie care cuprinde termeni a căror origine din substrat este subliniată polemic. Printre altele, sunt considerate mai degrabă din substrat *cânepă*, *dușman*, *dârz*, *gând*, *gât*, *gleznă*, *învăță*, *labă*, *maț*, *ovăz*, *plug*, *răzeș*, *stejar*, *târg*, *uliu* și *vorbi*. De asemenea, pronumele invariabil *ce*, verbul *voi* („utilizat în primul rând pentru a forma timpul viitor”, Paliga, *EDRL*, 515) și *o* (aux. invar. pentru formarea viitorului);
5. „posibil element de substrat” – grupă ce cuprinde termeni dialectali și populari (*alivancă*, *arichiță* „ce rămâne din zer după extragerea urdei”, *bojoc*, *brănuí* „a impregna cu grăsime pielea tăbăcită”, *bruft* „tencuială”, *cobilă* „iapă; suport de lemn”), dar și termeni din vocabularul principal, precum *biruí*, *căpșună*, *cocoș*, *colț* sau *corcoduș*;

6. „probabil element de substrat” – grupă foarte eterogenă, ce reunește termeni pe care alte dicționare îi consideră moșteniți din latină (*anină, boasă, bucium*), din substrat (*buc* „pleavă, scame”), împrumutați din slavă (*bleg, câlți*), din limbi slave moderne (*coruncă* „dispozitiv” < pol. *koronka*), din maghiară (*berc* „pădurice”) sau din alte surse, de ex. *bandulă* „dispozitiv folosit pentru tragerea parâmelor de acostare”, care, după DELR, este rezultatul unei interferențe între it. *imbando* și *saulă*;
7. „în cele din urmă (engl. *ultimately*) un element de substrat”, în sensul în care „originea [lui *oțet*] este în cele din urmă lat. *acetum*”. Sunt descrise în acest fel *brazdă* (Paliga, EDRL, 76) și *oraș* (Paliga, EDRL, 53);
8. „cel mai probabil un element de substrat”. Singurul element de substrat autentic din această grupă este *argea*. Aici sunt incluse însă și *baltag, cimbru, ciomag, ciorap, ciorchine, cârcel, cofă, colb, mătreață, stâng* sau *țipă*;
9. „foarte probabil un element de substrat” – *bot, motan, pârlă, stingher*;
10. „în afară de orice îndoială un element de substrat”. O categorie în care sunt grupate multe cuvinte considerate ca moștenite din substrat de lucrările consacrate, dar și altele, cum ar fi interj. *aș(i), auș, amurg, borș, chel, chin* sau *zână*.

În lipsa unor criterii clare și aplicate riguros, clasificarea de mai sus este subiectivă, irelevantă și inutilă.

5. Considerații asupra metodei

Autorul dicționarului utilizează mai multe criterii pentru a alimenta grupul termenilor moșteniți din substrat: fonetic, onomasiologic, derivativ sau combinații ale acestora.

5.1. Criteriul fonetic

Păstrarea în română a unor cuvinte din substrat se datorează fenomenului de bilingvism. Aceasta înseamnă că termenii latinești și cei din traco-dacă,

utilizați de vorbitori care cunoșteau ambele limbi, au fost supuși unui tratament fonetic identic. „Evoluția fonetică a acestor cuvinte [din substrat] este aceeași cu a cuvintelor de origine latină, de exemplu: *-l-* [velar] intervocalic a devenit *-r-* (*viezure*, în albaneză: *vjedhullë*, *abure*, în alb. *avullë*), africata *dz*: *bardzu* adj. „alb”, *madzăre*, *viedzure* etc. (care nu apare în elementele împrumutate târziu)” (Brâncuș 2005: 49), africata prepalatală *ǵ* (*giumățate*, ca și *ǵocu*), *ll + a > ø* (*argea*, ca și *stea*) etc. Cu toate acestea, „elementele de substrat nu sunt uniforme din punctul de vedere al evoluției fonetice” (Brâncuș, *Substrat*, 335), fapt vizibil, de pildă în *abure* (păstrarea lui *b* interv., spre deosebire de lat. *hiberna* > *iarnă*), *l* velar intervocalic păstrat în *balaure* sau *căciulă* și altele. Autorul citat consideră că astfel de cuvinte au intrat în latina dunăreană după încetarea acțiunii legilor fonetice amintite.

Aceste fenomene fonetice sunt tratate de Brâncuș în termeni de regulă și excepții, dar diferențierea aceasta nu este generalizată (nu toate regulile au și excepții). În Paliga, *EDRL* se vorbește însă despre conservarea consoanelor intervocalice *b*, *l*, *v* („acestea sunt păstrate totdeauna” Paliga, *EL*, 8) sau a grupurilor consonantice *br*, *cl* ori *gl* ca despre niște reguli fonetice particulare în tratamentul cuvintelor din substrat.

Există mai multe consoane intervocalice sau grupuri consonantice a căror apariție este considerată în Paliga, *EDRL* normală în elementele din traco-dacă și prin urmare este un indice al moștenirii acestora din substrat:

- *b* intervocalic conservat (spre deosebire de lat. *b > ø*): *bubă*, *ciubăr*, *cobe*, *cobilă*, *coborî*, *cocioabă*, *dibaci*, *dibui*, *labă*, *roabă*, *Sabasa*, *Sebeș*, *Sibiu*;
- *l* velar intervocalic conservat (spre deosebire de lat. *l > r*): „*l* intervocalic este normal în TOATE elementele de substrat din limba română” (Paliga, *EDRL*, s.v. *dulău*; sublinierea cu majuscule apare în original): *alelei*, *bală*, *balaure*, *bălan*, *bale*, *baligă*, *beli*, *căciulă*, *Călan*, *Căliman*, *ciolan*, *coleire*, *colibă*, *colin*, *derdeluș*, *dulău*, *durduliu*, *Galați*, *halî*, *olat*, *Peleaga*, *pilă*, *sculă*, *sculă*, *Sulina*, *tăvăli*, *teleleu*, *tuleu*, *uliu*, *ului*;
- *v* intervocalic conservat (spre deosebire de lat. *v > ø*): *Bîrzava*, *ciorovăi*, *ciovei*, *Deva*, *Moldova*, *Savu*, *Suceava*, *șovăi*;
- grupurile (s)*cl*, (s)*gl* conservate (spre deosebire de lat. *cl > cl' > chi* și *gl > gl' > ghi*): *clanță* („păstrarea grupului *cl-* ar fi normală într-un

element de substrat, dacă o comparăm cu evoluții precum lat. *clamo, clamare* > rom. *chema*; *clavis*, Ac. *clavem* > *cheie* etc.” (Paliga, *EDRL*, s.v.)), *clintí, clipí* („înruit în deaproape cu vb. *sclipí*, deci și cu *sclipeț*, un argument solid pentru ca vb. *clipí* ~ *sclipí* să nu poată fi de origine slavă (cum e în DEX și la alți autori). Păstrarea secvenței (s)cl- + vocala e/i este normală într-un element de substrat” (Paliga, *EDRL*, s.v.)), *cloambă, glod*;

- grupul *br* conservat (spre deosebire de lat. *br* > *ur*): toponimele *Ibru*⁵ și *Tibru*. În listele cu termeni moșteniți din substrat propuse de Russu, *Etonogeneza*; Brâncuș, *Vocabular*; Brâncuș, *Substrat* și Boerescu, *Elemente* nu există niciun cuvânt care să conțină grupul consonantic -*br*- intervocalic. În dicționarele și glosarele din *Sursele* acestei lucrări apare un singur toponim care satisface această condiție, *Abrud*, considerat moștenit din substrat de Hasdeu, *EMR*, Poghirc, *Influența*, 359 și Paliga, *EDRL*. Foarte probabil, însă, acest toponim este format în română, cu prepoziția *a* (< lat. *ad*) și *brud* (var. a lui *brod* „vad; bac” < v.sl. **brodŭ*), așa cum a arătat convingător Moldovanu 1983–1984: 386–388.

Este practic imposibil să considerăm că fenomenul de bilingvism latino – traco-dac a avut loc și în același timp că termenii traco-daci au avut parte de tratamente fonetice diferite de cele aplicate termenilor latinești. Excepțiile nu se pot explica decât într-un singur fel: „aceste cuvinte au fost asimilate târziu în latina dunăreană, când legile fonetice respective încetaseră de a mai fi active” (Brâncuș, *Substrat*, 335–336).

5.2. Criteriul onomasiologic

Diferite cuvinte din Paliga, *EDRL* își câștigă dreptul de a figura în categoria moștenirii din substrat în virtutea formei și/sau a sensului lor. Pentru că

⁵ Motivele pentru care hidronimul *Ibru* nu poate fi considerat traco-dac sunt discutate în Moldovanu 1983–1984. Concluzia autorului este că „dificultatea fonetică [*i.e.* păstrarea lui -*br*-] nu poate fi înlăturată, astfel încât e de preferat explicația dată de către Ioan Pătruț hidronimelor noastre, de la un nume de persoană *Ibru*” (Moldovanu 1983–1984: 410).

întrețin o relație semantică cu elemente moștenite din substrat, ele primesc la rândul lor această calitate. Prin urmare, multe microcâmpuri lexicale românești ajung să fie foarte omogene din punct de vedere etimologic. Iată câteva exemple:

- *coborî*: „un foarte probabil element de substrat, la fel ca și *urcă*, antonimul lui” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *babă*: „în română, această formă feminină are echivalentul masculin *moș*, care este un element de substrat, deci *babă* ar putea avea aceeași origine” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *cioban*: „rom. *cioban* trebuie considerat un element de substrat înrudit cu *ban*, *jupân* [...] și *stăpân*” (Paliga, *EDRL*, s.v.); „*ban* reprezintă baza generică a unor forme compuse vechi, cu *ban* sau *pan*: *cio-ban* [...], *ju-pân* [...], *stă-pân*. [...] Cea mai problematică dintre toate aceste forme este *cioban*, dar numai pe baza presupunerii eronate că *-b-* intervocalic nu s-a putut păstra în elementele autohtone ale limbii române. [...] Formele *ban*, *cioban*, *jupân* și *stăpân* reprezintă o familie etimologică compactă și trebuie analizate împreună” (Paliga, *EDRL*, s.v. *ban*); „de ce ar fi împrumutat românii un cuvânt turcesc pentru a desemna o sferă semantică pentru care limba oferea deja mai multe sinonime?” (Paliga, *EDRL*, 54). În plus, *cioban*² „recipient pentru lichide” „păstrează sensul preistoric al cuvântului, « a proteja » = (1) a proteja lichide – recipient; (2) a proteja oi – păstor” (Paliga, *EDRL*, s.v. *cioban*);
- *ovăz*: „este mai probabil ca sl. *ovbsv* să fi fost împrumutat din tracă, decât ca rom. *ovăz* să reflecte un împrumut din slavă. Toate celelalte cereale principale sunt de origine latină, vezi *grâu*, *secară*, *orz* și *mei*, în timp ce *porumb* este o creație internă” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *cocoș*: „pare un element de substrat, alături de alte forme asemănătoare, de exemplu *rață* și *gâscă* (în ciuda ipotezei larg răspândite că și acesta din urmă ar fi de origine slavă)” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *gâscă*: „singura formă înrudită cu rom. *gâscă* este bg. *gaska*, dar și acesta poate fi o moștenire de substrat, deoarece bulgara a păstrat la rândul ei elemente tracice în vocabular. Toate aceste limbi [româna, albaneza, rusa, poloneza, ceha, limbile germanice] moștenesc o veche rădăcină indo-europeană, care a fost inițial onomatopeică. Din aceeași rădăcină, limba română a păstrat *gaie* « uliu » și *gaiță*

« corb », tot din substrat. De notat că și *rață* este un element de substrat, ceea ce face ca analiza să fie coerentă” (Paliga, *EDRL*, 51).

În afară de numele de păsări amintite mai sus, româna a moștenit din substrat numeroase nume de pești. Paliga, *EDRL* înregistrează 34 de ihtionime, din care 26 sunt considerate moștenite din substrat. Dintre acestea, 2 sunt certe: *cegă* („nu există niciun motiv să ne îndoim de originea [lui] veche, din substrat”, Paliga, *EDRL*, s.v.) și *crap*; 12 (foarte) probabile: *biban*, *cicar*, *corozbină*, *fâsă*, *foac*, *fufă* (nume generic, „plevușcă”), *moroi*, *scrumbie*, *somn*, *știucă*, *țipar*, *zvârlugă*; 3 posibile: *coblic*, *moacă*, *sturion* (numele unei familii de pești); 8 relaționale: *babete* (derivat de la *babă*, considerat element de substrat, ca și *moș*); *boarță* (pus în legătură cu *borț*, *borțos* și *burtă*); *cârjancă* (derivat de la *cârjă*, considerat element de substrat); *ghiborț* (derivat din aceeași rădăcină cu *gheb*, considerat element de substrat); *juvete* (nume generic pentru pește mic, de la aceeași rădăcină ca și *juvelnic*, considerat element de substrat); *licurin* (derivat dintr-o rădăcină comună cu a lui *licări*, considerat element de substrat); *nisetru*, pus în legătură cu *Nistru*; *rizeafcă* („rădăcina *riz-/ris-* este atestată în numeroase elemente din tracă”, Paliga, *EDRL*, s.v.) și 1 pus sub semnul întrebării („element de substrat?”): *beldiță*.

Câmpul lexical mai amplu al pescuitului include și 16 intrări pentru unelte și dispozitive de pescuit (*aná*, *cazíc*, *chipcel*, *gârgâr*, *juvelnic*, *meredeu*, *oríe*, *voloc*), locuri de pescuit (*loviște*), verbe care trimit la acțiuni specifice (*a țicuî*), nume de momeli (*burlău*), unele dintre acestea explicate prin substrat sau prin derivare internă.

S-ar părea că româna este în acest fel posesoarea unui câmp lexical ihtionimic probabil unic printre celelalte limbi romanice prin omogenitatea și coerența lui etimologică. Analiza câtorva dintre elementele care-l compun este relevantă aici, unde ne interesează plasarea lor relațională în fondul moștenit din substrat:

biban ~ *baban*

„Ihtionimul *biban* este cel mai vechi, iar *baban* este un derivat expresiv, pornind de la dimensiunea acestui pește mare” (Paliga, *EDRL*, s.v. *baban*); „ambele cuvinte derivă dintr-o rădăcină cu sensul de bază « mare, uriaș »” (Paliga, *EDRL*, s.v. *biban*).

Biban este atestat însă pentru prima dată în română la începutul sec. XVIII și este un împrumut din bulgară. Bibanul poate fi considerat cu greu un pește mare, din moment ce „dimensiunile cele mai frecvente ale peștilor prinși sunt în jur de 30cm (1ft) și 450g (1lb) sau mai puțin, iar orice [biban] care depășește 40cm (16in) și 900g (2lb) este considerat o captură de preț” (<https://en.wikipedia.org/wiki/Perch>). După DELR, sensul de „mare” al lui *baban* este ulterior, sensul inițial fiind cel de „animal matur”. Conexiunea dintre *biban* și *baban* este, prin urmare, o etimologie populară;

țipar „element de substrat sigur” (Paliga, *EDRL*, s.v.) ~ *țeapă* ~ *Tebea* ~ *Țibleș* ~ *Țibana* ~ *Țibuleac*

Termenii din acest lanț ar avea în comun o rădăcină **T-B-* sau **T-P-* „țeapă/țepos”. Prin urmare, *țiparul* și-ar fi primit numele „după forma țepoasă a acestui pește” (Paliga, *EDRL*, s.v. *Țebea*). De fapt, *țipar* este derivat de la *a țipa*, el fiind un „pește de apă dulce stătătoare [...] care poate respira și aer atmosferic, producând niște sunete caracteristice când este scos din apă” (MDA);

nisetru ~ *Nistru* ~ *nasture*

„[*nisetru*] reflectă, mai degrabă, originea pre-indo-europeană, de la o rădăcină **N-S-* sau **M-S-* « rotund, curbat »” (Paliga, *EDRL*, s.v.).

Cuvântul există în toate limbile slave, cu forme derivate din proto-balto-slavicul **ešetras* (<https://en.wiktionary.org/wiki/Reconstruction:Proto-Slavic/esetr%D1%8A>). În română el este foarte probabil un împrumut din bg. *ecemъp* (rezultatul unei aglutinări, după cum propune Șăineanu 1929: *un isetru* > *nisetru*) sau direct din bg. *нечемъp*;

scrumbie ~ „posibil pus în legătură cu *scrum*, după culoarea cenușie a acestui pește”, Paliga, *EDRL*, s.v.).

Chiar dacă *scrum* este moștenit din tracă, *scrumbie* rămâne un cuvânt împrumutat din ngr. *σκομπί* în sec. XVIII, nefiind atestat anterior epocii fanariote (Gáldi 1939: 86-87). Greaca modernă îl păstrează din v.gr. *σκόμβρος*, de unde derivă lat. *scomber* („macrou”) (> it. *scombro*). În toate

limbile care l-au împrumutat din greacă (<https://en.wiktionary.org/wiki/%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BC%CF%80%CF%81%CE%AF#Greek>), termenii corespunzători păstrează fonetismul original; româna este singura care face excepție, forma actuală (ngr. *scoumpri* > rom. *scrumbie*) explicându-se printr-o metateză. Pletora de forme înregistrate dialectal ale acestui cuvânt indică un termen relativ recent și dificil de adaptat;

cegă („dat fiind că peștele este original din bazinul Mării Negre, al Mării Azov și al Mării Caspice, nu există niciun motiv să ne îndoim de originea veche, de substrat, a cuvântului românesc” Paliga, *EDRL*, s.v.);

De fapt, cuvântul există în foarte multe limbi, fiind un *Wanderwort*. Termenul românesc este un împrumut dintr-o limbă învecinată, posibil maghiara (DELR);

crap ~ *Carpați*

Potrivit DELR, „rom. *crap* < scr., bg. *krap* sau v.sl. **krapŭ* < sl. com. **korpŭ*, înrudit cu germ. *Karpfen*, v.germ. de sus *karpfo*, *karmo*, de unde și lat. târziu *carpa*”.

Karpfen, la rândul lui, poate fi pus, desigur, în legătură „cu gr. *Karpátēs óros* (*Καρπάτης ὄρος*) « Munții Carpați » și cu *Kárpis* (*Κάρπις*), un afluent al Dunării, ambele legate de alb. *karpě* « stâncă »” (<https://www.dwds.de/wb/Karpfen>).

Problema este însă alta. Vânarea și evidențierea celui mai îndepărtat etimon accesibil este o metodă păcătoasă, pentru că pune între paranteze secole, dacă nu chiar milenii, de istorie. Este evident că singurul etimon valid este cel proxim (scr., bg. *krap* sau v.sl. **krapŭ*) și nu cel aflat la distanța maximă de termenul cercetat. Etimologia lipsită de principii clare și aplicate ferm produce confuzie și duce la rezultate ridicole. Singurul lanț, dintre cele de mai sus, care poate fi argumentat verosimil (*boarță* ~ *borț* ~ *borțos* ~ *burtă*) este astfel ascuns de mulțimea celor imposibil de argumentat în mod credibil.

5.3. Criteriul derivativ

Una dintre cele mai utilizate metode etimologice în Paliga, *EDRL* este „derivarea nemijlocită din radicale indo-europene” (Boerescu 2017: 426). Termenii studiați sunt interconectați și se explică unul pe celălalt pentru că împărtășesc o rădăcină comună. Atenția lexicografului este îndreptată în permanență nu spre cea mai apropiată conexiune, ci spre cea mai îndepărtată – el este interesat de etimologia indirectă. O bună ilustrare a acestei observații este modul în care se face etimologia cuvântului *dușman*. Redăm integral această intrare:

„*dușmán* s.m. « inamic ». Cuvânt IE vechi, considerat adesea, fără un motiv solid, de origine turcă. Tc. *düşman* provine din persană (pentru un caz similar, vezi *cioban*). Forma rom. are paralele clare în gr. *δυσμενής*, sanscr. *durmanāḥ* « dușman » = rom. *dușman* (Simenschy-Ivănescu 208). Prefixul IE **dus-* este privativ. Forma este deci un compus, *duș-man*, în care partea a doua are legătură cu antroponimele *Manea*, *Manu* etc. Ipoteza unui împrumut din turcă nu este justificată, și nici măcar din neogreacă. Cuvântul este mai degrabă din substrat, înrudit cu termenul din persană, el fiind deci un împrumut și în limba turcă. Vezi *Man*, *Manu*, *Manea* și discuțiile de acolo. Rădăcina protoboreală #150.” (Paliga, *EDRL*, s.v.)

Esențial aici pentru înțelegerea lucrurilor este semnul care echivalează termenul sanscrit cu cel românesc (sanscr. *durmanāḥ* = rom. *dușman*). Sanscr. *durmanas*, compus din *dus-* „rău” și *mānas* „minte”, înseamnă „cu o dispoziție proastă, trist, melancolic” (<https://www.wisdomlib.org/de/definition/durmanas>). Prin urmare, el nu are sensul corespondentului său românesc – sau, mai scurt spus, *durmanas* ≠ *dușman*. Însăși ideea de a pune alături româna și sanscrita pare deplasată, pentru că transformă etimologia dintr-o disciplină diacronică într-una acronică. Cu alte cuvinte, în loc de: rom. *dușman* < tc. *düşman* < pers. *došman* < pers. medie *dwšmyn'* < proto-iran. **dušmánāh*, cf. v.gr. *δυσμενής*, sanscr. *durmanas*, se preferă legătura directă: rom. *dușman*, cf. sanscr. *durmanas*.

Putem face observații similare în legătură cu modul în care este tratat în Paliga, *EDRL* termenul *colibă*:

„colibă s.f. « căsuță, cabană ». [...] Formele [citate anterior] sunt vechi și se referă la un tip tradițional de locuință, explicat de obicei din gr. *kalybe* [v.gr. *καλύβη*] [...] Cu toate acestea, detalii precum *b*, și nu *v* (cu excepția alb. *kalivë*), indică un element vechi grecesc. Dacă traca a transmis cuvântul din greacă în latina balcanică, evoluția *a > o* poate fi în cele din urmă o influență sud-slavă, dar și în traca târzie există această evoluție în unele situații. [...] Făcând abstracție de originea finală, cuvântul pare să se fi răspândit din tracă, deci în română el poate fi considerat un element de substrat.” (Paliga, *EDRL*, s.v.)

Istoria lui *colibă* în Paliga, *EDRL* ar fi deci următoarea: v.gr. > trac. > lat. balc. (> sl.) > rom. După DELR, în schimb, traseul lui *colibă* este următorul: gr. *καλύβη* > v.sl. *koliba* (> m.bg. > scr.) > rom., succesiune în care nu apare o etapă tracă. Problema nu este însă aceasta, ci are legătură directă cu modul în care lexicograful înțelege să facă etimologie. În timp ce pentru DELR etimologia este istoria redată succint (v.sl./scr. > rom.) sau detaliat (gr. > v.sl. (> m.bg. > scr.) > rom.) a termenului în cauză, pentru Paliga, *EDRL* ea este o problemă de alegere, influențată de obiectivul care se dorește atins și „făcând abstracție de originea finală” (adică de penultimul punct, etapa slavă).

Demersul etimologic din intrările dicționarului este în permanență susținut de afirmațiile teoretice din capitolele părții întâi a volumului, dar mania etimologiei indirecte denaturează concluziile. De pildă, din capitolul *Considerații generale* aflăm că „(proto)slava a fost rezultatul interferențelor a trei limbi satem [...]: (1) o ramură a [...] balto-slavei, (2) grupuri iranice [...] și (3) grupuri tracice [...] neafectate de romanizare” (Paliga, *EDRL*, 24) sau că „grupurile nord-tracice (carpii) sunt responsabile pentru unele elemente ale substratului românesc, parțial pentru glotogeneza slavă și parțial pentru profilul modern al limbii albaneze” (Paliga, *EDRL*, 25). Toate acestea pot fi perfect adevărate, dar ce rămâne este faptul că în Paliga, *EDRL* împrumuturile slave din română sunt considerate *în cele din urmă* traco-dace. Una dintre urmările practicării etimologiei indirecte este și faptul că „în cele din urmă” (engl. *ultimately*) este o locuțiune frecvent utilizată în Paliga, *EDRL*: „rom. *oraș* and its rich related family are from the substratum, and ultimately of Pre-Indo-European origin” (Paliga, *EDRL*, 53); „rom. *brazdă* #84 may ultimately be from the substratum too, as a common old European term” (Paliga, *EDRL*, 76); „the fish name *bibán*

is the oldest, and *babán* is an expressive derivative from the size of this big fish. A probable substratum element, ultimately” (Paliga, *EDRL*, s.v. *baban*).

Căutarea neobosită a celui mai îndepărtat etimon face adesea ca etimologiile celor mai obișnuiți termeni să aibă un nivel foarte scăzut de credibilitate. De pildă, cel puțin opt cuvinte din română (*dibaci*, *dibui*, *dârz*, *jupân*, *razem*, *zmeu*, *zmeură* și *zână*) păstrează, în țesătura lor, nume ale unor zeități trace (sau al unui rege dac, *Diurpaneus*):

- *dibaci* – „element de substrat, legat de prima parte a lui *Dabatopeios* « Deus Faber al tracilor », adică « zeul iscusit » < IE **dhabh-* « a fixa, a potrivi, a aranja »” (Paliga, *EDRL*, s.v.); același radical în *dibui*;
- *dârz* – „înruit cu numele zeului *Derzelas*” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *jupân* – „formele tracice ortografiate *Diurpaneus*, *Diupaneus*, *Diopanes* etc. [...] sunt doar încercări de a nota, în greacă și/sau latină, forma **ğupən*, forma tracă reconstruibilă fiind **ğupən* sau *ğupin* > rom. *ğupân* > *jupân*” (Paliga, *EDRL*, s.v. *ban*);
- *razem* – „explicația acestui termen constă, în ultimă instanță, în interpretarea lui drept compus construit cu prefixul din substrat *ră-*, *re-* și rădăcina *zăm-*, *zem-* « pământ », ceea ce confirmă și existența acestei rădăcini în tracă, așa cum se poate vedea din numele zeului *Zamolxis* (forma arhaică și originară; *Zalmoxis* este o metateză); aceeași rădăcină în *zmeu* și *zmeură*” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *zână* – „element de substrat [...]. Potrivit ipotezei actuale, *zână* reflectă o continuare a lat. *Diāna* (sau *Dīāna*), zeița castității, a lunii și a vânătorii [...] Acest lucru este improbabil, [...] [*zână*] reflectă mai degrabă numele unei divinități feminine locale, răspândită în tot sud-estul Europei” (Paliga, *EDRL*, s.v.).

Paliga, *EDRL* utilizează pe scară largă rădăcini (pre-)indo-europene pentru a decide plasarea unui termen în grupul celor moșteniți din substrat. Lexicograful alcătuiește „familii” etimologice, ai căror membri, considerați ca provenind din substrat, sunt selectați după criteriul omofonic. Este o metodă care generează un cerc vicios: rădăcina IE este dedusă din „rădăcinile” termenilor selectați, după care grupului i se inventează un sens comun, ce formează sensul reconstruit al rădăcinii IE. În plus, în mod frecvent unul dintre elementele respectivei familii este un termen care în

literatura de specialitate apare ca moștenit din substrat – rolul lui este să susțină credibilitatea celorlalți. Iată câteva dintre aceste lanțuri etimologice:

apucă ~ aprig

„Sensul de bază al rădăcinii *ap-* poate fi reconstruit ca « a prinde, a strânge », de unde « cuprins de furie » ca în *aprig*” (Paliga, *EDRL*, s.v. *áprig*).

În schimb, în DELR, *apuca*: et. nes., probabil lat. **aucupārī* „a prinde păsări; a căuta să prindă, a vâna”, [...] cu simplificarea diftongului inițial și metateză; *aprig*: et. nes., probabil lat. *aprīcus* „expus la soare” (moștenit și în v.sd., v.it. dial., v.sp., cf. REW 561), de unde „înfierbântat, aprins”;

ban ~ cioban ~ jupân ~ stăpân ~ Diurpaneus;

bir ~ birui

Cei doi termeni sunt puși în legătură în virtutea faptului că „învingătorii vor percepe o taxă de la cei învinși” (Paliga, *EDRL*, s.v. *bir*);

brânză ~ brândușă ~ Brâncuș

Primele două sunt discutate pe larg în literatura de specialitate; *brânză* este considerat sigur, în timp ce *brândușă* este sigur în Russu, *Etnogeneza*, probabil în DELR și în Boerescu, *Elemente* sau exclus din listele realizate de Brâncuș, *Vocabular* sau Brâncuș, *Substrat* (motivul fiind că *brândușă* nu are corespondent în albaneză). Al treilea element din lanțul propus în Paliga, *EDRL* este, de fapt, un derivat de la *brâncă* „labă, picior de animal; mână” < lat. *branca*, iar *Brâncuș* este la origine un nume de câine, sinonim cu *Lăbuș*;

ceafă ~ Ceahlău

Conexiune neverosimilă. Primul este un element de substrat, dar cel de-al doilea denumește o specie de vultur, numită și zăgan, (< magh. *csaholó* „care țipă”, cu origine onomatopeică în limba sursă). Oronimul se explică pornind de la apelativul *ceahlău*;

chel ~ chilug ~ chelbe ~ chelfăni

Concatenare bazată exclusiv pe omofonia termenilor. Primul element al perechii este un turcism, cel de-al doilea o variantă dialectală moldovenească a lui *pilug* „pisălog”, *chelbe* este, potrivit DELR, un posibil element moștenit din latină; *chelfăni* este probabil un împrumut din maghiară (din nou, DELR); sensul presupus al lui *chelfăni* („a smulge cuiva părul din cap”) este total forțat și neverosimil (Paliga, EDRL, s.v. *chel*);

cârn ~ cârcel ~ cârlig ~ cârlionț ~ chirci ~ creț ~ crapán ~ Criș

Un lanț foarte eterogen, care pune laolaltă elemente de substrat – *cârlig*, *cârlionț* (un derivat al celui dintâi) și hidronimul *Criș*; altele împrumutate din slavă – *cârn*, *cârcel* (refăcut, de fapt, din *cârcei*) și *chirci*; un împrumut probabil din germană (*crapán*) și, după cele mai recente cercetări, unul moștenit din latină, în măsura în care rom. *creț* < lat. dun. **crīcius* < lat. *crīspus* + (adj.) **ēricius* (Boerescu 2014: 486);

coclauri ~ cocă ~ cocoașă

Paliga, EDRL presupune (s.v. *coclauri*) o rădăcină comună **K-K-* „a se umfla; sferă”, cu un sens care „s-a dezvoltat probabil din « înălțime, deal, munte »”; pe de altă parte, DELR, s.v. *coclauri*, îl pune în relație cu mai multe etimoane care au sensul de „loc adânc pe albia unui râu; groapă de fundație, excavație; căldare, cazan; vas adânc”; așadar, două sensuri diametral opuse;

duios/doios ~ dadă/dodă ~ doică/duică ~ daină/doină

Toate aceste elemente de substrat ar împărtăși o rădăcină *da-/do-/du-*, însemnând „a cânta cu vocea sau la un instrument” (Paliga, EDRL, s.v. *da-*, *da-da-*). Adj. *duios* are, însă, o bază lat. *dolium*, ipoteză susținută de formele îndoiat, ar. *dul’at* și *dol’* (DELR);

kilo- ~ chiloman („zgomot produs de 1000 de persoane”, Paliga, EDRL, s.v.); Al. Graur îl derivă însă pe *chiloman* din țig. *khelimos*, pl. *khelimata* „dans”, etimologie considerată probabilă de DELR;

mal ~ *mălai* (ca și *vatră* ~ *vătrai*)

Nu se înțelege motivul pentru care cei doi termeni sunt conectați, pentru că rădăcinile abstrase pornind de la ei au sensuri diferite: **M-L*- „deal, stâncă” vs **M-L*- „în bucăți mici; a măcina, a fărâmița; ciocan” (Paliga, *EDRL*, s.v. *mal* și s.v. *mălai*).

Formal, *mălai* poate fi explicat fără dificultăți din lat. **miliālia* („mei; boabe de mei”) > **mel’al’e* > *mela’l’e* (după disimilarea *l...l’* > *l...l’*) > *mālal’e* > *mālaie* „mei” (prima atestare 1588) (Avram 2000: 122). Pentru a explica sensul de „făină” al termenului, Pârvu Boerescu pornește de la ipoteza unei contaminări între „două radicale paronime **mil-/mel-* „mei” și **mel-* « făină » [din substrat], motiv pentru care cel de al doilea **mel-* « făină » s-a specializat exclusiv pentru « făina de mei » din care se face mămliga [...]: lat. pop. **miliālia* < lat. *milium* + tr.-dac. **mel’ua*, cf. germ. *Mehl*, v.engl. *melu*, alb. *miell*” (Boerescu 2017: 214-215);

maț ~ *ameți*

Niciun dicționar etimologic al limbii române (și nici măcar Vinereanu, *DE*) nu pune în legătură aceste două cuvinte. *Maț* este considerat în mod unanim ca moștenit din latină. DELR arată că etimologia lui *ameți* este nesigură și reține pentru acesta două etimoane, ambele latinești; niciunul dintre acestea nu are legătură cu etimonul general admis pentru *maț*.

În Paliga, *EDRL*, ambele cuvinte sunt considerate din substrat: „să remarcăm similitudinea semantică dintre rom. *maț* – *ameți* și engl. *maze* – *amaze*” (Paliga, *EDRL*, s.v. *ameți*); *ameți* este „derivat probabil din *maț*, *mațe* « intestine », văzute ca simbol pentru lucruri sau sentimente încâlcite, derutante” (Paliga, *EDRL*, s.v. *maț*);

măgar ~ *samar* ~ *păcurar*

În Paliga, *EDRL* cele trei sunt conectate pentru că sunt derivate cu același sufix, *-ar*, din substrat. Cu toate acestea, primul din serie este element de substrat, al doilea, un împrumut din slavă, iar al treilea, moștenit din latină;

*óinǎ*¹ „joc sportiv” și *óinǎ*² „carne de berbec”

Cuvântul *oinǎ*¹ este „posibil un element de substrat, dacă nu chiar derivat de la *oaie* [...] dacă plecăm de la presupunerea că [oina] era un joc practicat de păstori” (Paliga, *EDRL*, s.v.).

Scriban 1939 indică drept etimon al rom. *oinǎ*¹ tc. *oĩǎn*, *oĩnamá* „joc”, *oĩnamak* „a juca”, soluție etimologică pe care o împărtășesc și alte dicționare (de pildă, <https://en.wiktionary.org/wiki/oin%C4%83>). Termenul *óinǎ*² (< lat. *ovĩnus*), cu care Paliga, *EDRL* îl pune în relație pe *óinǎ*¹, este accentuat diferit și nu are nicio legătură cu numele jocului. Jocul, asemănător cu baseballul, are loc între două echipe de câte 11 jucători și este practicat de copii, nu de păstori. Întrunirea în sine a 22 de păstori pare mai neverosimilă chiar decât originea din substrat a termenului nostru.

6. Toponimie

Derivarea nemijlocită din radicale indo-europene se reflectă cu prisosință în toponimele din Paliga, *EDRL*, unde produce lanțuri precum cel amintit la §5.2., *țipar* ~ *țeapă* ~ *Țebea* ~ *Țibleș* ~ *Țibana* ~ *Țibuleac*.

Alteori, așa cum se procedează și în cazul lui *măgar* ~ *samar* ~ *păcurar*, toponimele sunt interconectate după criteriul sufixelor. Suf. *-ău/-eu*, de pildă, este considerat o „terminație specifică unor toponime indigene: *Inău/Ineu*, *Asău*, *Bîrgău*, *Buzău*, *Ilteu*, *Mineu*, *Paleu*, *Rarău*, *Tarcău*, *Tărtărău*, *Vișeu*, *Zalău*. Acestea trebuie să fi fost inițial substantive de gen masculin terminate în *-ă* sau *-é* (accentuate), asimilate la prima și a treia declinare latină și articulate cu *-u* (articol hotărât masculin singular)” (Paliga, *EDRL*, s.v. *-ău*, *-eu*).

Această evoluție a toponimelor citate este însă neverosimilă în cel mai înalt grad. Dacă *Inău*, *Buzău* sau *Ceahlău* ar fi avut la început formele *Iná*, *Buzá*, *Ceahlá* etc., presupusele forme articulate hotărât ale acestora ar fi trebuit să fie tratate analogic cu substantivele moștenite din latină terminate în *-ă*. Singurele care satisfac aceste condiții sunt substantivele feminine de la declinarea întâi, ca *stea*, *cățea*, *rândunea*, *vâlcea*, *nuiă* etc., ale căror forme articulate sunt *steaua*, *cățeaua* etc. Prin urmare, formele de așteptat aici ar fi fost **Inaua*, **Buzaua*, **Ceahlaua* etc. Limba română nu are și nu a avut niciodată masculine terminate în *-ă*.

Vocala *ă* din radicalul unor substantive românești nu provine niciodată din lat. *á*, ci este rezultatul schimbării locului de articulare a palatalei *e* (< lat. *ī*, *ē* sau < *ie* < lat. *ě* acc.), datorită rostirii dure a consoanei care o precedă: *mēlum* > *măr*, *pīrus* > *păr*, *tērr(ae)* < *țărî/țări* (după care *scări*, *nări* etc. și *mări*, *părți*, *cărți* etc.).

Dacă *Ineu*, *Paleu* sau *Vișeu* ar fi avut la început formele *Iné*, *Palé*, *Vișé*, presupusele forme articulate hotărât ale acestora ar fi trebuit să fie rezultatul unor analogii cu substantive masculine moștenite din latină și terminate în *é*. Pentru că în română nu există masculine terminate în *é*, modelul proxim ar fi trebuit să fie masculinele de declinare a treia, precum *munte*, *câne*, *frate*. Dar acestea au formele articulate hotărât *muntele*, *cânele* și *fratele*, nu **munteu*, **câneu*, **frăteu*. Iar dacă *Iné*, *Palé*, *Vișé* ar fi mers după modelul impus de *bade*, *nene*, *gâde* (art. *badea*, *nenea*, *gâdea*), atunci formele lor articulate hotărât ar fi fost *Inea*, *Palea* și *Vișea*.

De fapt, sufixul *-ău/-eu* reprezintă:

- „adaptarea prin dift. *-ău* a voc. lab. lungi *-ó* (care într-o fază mai veche a limbii magh., menținută și dial. în Transilv., se pronunța *-ou*)” (TTRM II, s.v. *Fărăoanii*), cu observația că „unui *-óu* maghiar îi corespund nu numai variante în *-ău*, ci și în *-eu* în dialectele românești” (Kis 1960: 78–79), ca în *Dumuslău* (1418 *poss Domozlo* < *Domoz* (< magh. *Dömö*, hipocoristic de la *Demeter*, *Dömötör*) + *-lo* (< magh. *ló* „cal”) (Chende-Roman, *DELS*, s.v. *Dumuslău*) sau *Bacău* < supran. magh. *Bakó* „călău”, „cu obișnuita redare în rom. a magh. *-a-* prin *-a-* și a lui *ó* prin *-ou* (faza veche, anterioară monoftongării) > *-ău*” (TTRM II, s.v. *Bacăul*) – de menționat că în dicționarul nostru „[în] rădăcina *bac-*, ce dezvoltă o formă masculină *Baca*, cu *-u* ca articol hotărât [...] etimonul primar este neclar, trebuie să fie o rădăcină veche **bak(h)-*, posibil din substrat” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- reflexul românesc al magh. *ö*, ca în *Inău/Ineu*, (1584 *Ewneömezeö*): „suntem de părere că la baza toponimului *Inău* (la prima atestare *Ewneö* < *Jenö*), la fel ca [pentru] celelalte toponime, stă antroponimul *Ion* [...] [mai precis] forma hipocoristică *Ene*, maghiarizată *Enö* (Chende-Roman, *DELS*, s.v.);

- reflexul românesc al suf. slav *-ov*, care, la fel ca și „variantea sa populară *-ău*, rezultată din pronunțarea lui *v* ca *u* consonantic, indică natura antroponimică a bazei de derivare” (ILR I, 718, în notă). Printre exemple, putem enumera *Bacău*, pomenit deja, *Valcău* (1249 *terra Walko, Wolko*; 1319 *castrum Volka*, 1341 *poss. Wolkou, Wolkow, Volko*; 1342 *iobagiones hungari et olaci de Walkou* etc.) < antropon. *Vâlcu* < sl. *volkŭ* „lup” (Chende-Roman, *DELS*, s.v. *Valcău de Jos*) sau *Brașov*, *Brașeu*, *Brașău* < lat. **bersa (aqua)* „cot de râu” (formă postverbală betacizată din lat. *versare*) > rom. *Bârsa* (râu) > sl. *Brașov*, prin atracție paronimică cu antroponimul *Brasa/Braša* (Moldovanu 2009-2010: 55-56);
- rezultatul unei analogii, ca în cazul lui *Zalău* (1220 *villa Ziloc*; 1246 *Zylac*; 1282 *Zylah*; 1318 *Ziloh* etc.; 1808 *Zilahu, Zalahu*; 1850 *Szilaju*; 1854 *Zilah, Walthenberg, Zălau*; 1900 *Zalău*; „mai nou, chiar fără a se fi revenit în mod oficial, a început să se întrebuișteze forma veche românească *Zălau*, mai corectă din punct de vedere lingvistic” (Suciu, *DILT*, II, s.v.).

O grupă specială de toponime o formează oiconimele „care continuă nume autohtone antice” (Poghirc, *Influența*, 359-361): *Abrud, Albac, Arcuda, Băroi, Bîrzava, Cerna, Cigmău, Drencova, Garvăn, Galt, Hârșova, Iași, Mehadia, Oituz, Oltina, Sălduș, Tăpia, Turda*. În afară de unul singur (*Sălduș*), acestea sunt preluate de *Paliga, EDRL*, unde sfera celor mai multe dintre ele este îmbogățită cu toponime antice înrudite și cu rădăcini IE. De asemenea, cu două excepții (*Arcuda* și *Galt*), *Paliga, EDRL* validează concluziile lui Poghirc, pentru care oiconimele citate sunt, în română, continuatoare ale unor toponime antice. Lăsând la o parte pe *Cerna*, oiconim format de la hidronimul omonim, a cărui origine de substrat (prin intermediar slav) este acceptată (ILR I, 699 fiind cea mai recentă referință), originea din substrat a celorlalte a fost pusă sub semnul întrebării.

Dragoș Moldovanu (1983-1984 și 2009-2010), de pildă, reia componentele listei lui Poghirc și le analizează critic, discutând o foarte bogată bibliografie aferentă acestora. *Abrud* nu poate fi legat de niciun toponim antic, el fiind „un toponim românesc compus cu vechea prepoziție *a* « la » și *brud* (reprezentând o variantă ardelenască a lui *brod* « vad » în funcție toponimică [...]). [...] Corespondentul structural și semantic slav este

Dobrudul din vecinătate, denumind un mic afluent al Ampoiului [...] (Moldovanu 1983-1984: 387-388). Oiconimul antic „*Tapae* se afla la Poarta de Fier a Transilvaniei, prin care Bistra, afluentul Timișului, pătrunde în munți, pe când *Tapia* de astăzi este la nord de Lugoj, la foarte mare distanță [...] Astfel, diftongul *ae* din *Tapae* s-a monoftongat în latină la *ē*, devenit *ē* după pierderea cantității vocalice și menținut ca *e* în românește [ceea ce înseamnă că, dacă ar fi fost păstrat, *Tapae* ar fi trebuit să ajungă **Tape*, nota mea, CB]. De aici nu se putea ajunge la *ia*. Atestat târziu, la 1761 [...] *Tápia* (iar nu *Tăpia*, cum îi spune autorul) [adică Cicerone Poghir, ca, de altfel, și Paliga, EDRL], se explică simplu prin scr. *tápija* « teren », « parcelă cadastrală », folosit în administrația austro-ungară, care-l preluase din terminologia administrativă turcă” (Moldovanu 2009-2010: 19-20). *Mehadia* nu „reprezintă probabil un autohton **Mehedia*, *Mehadia*, cu *h* intervocalic nenotat de romani” (Poghir, *Influența*, 360); de fapt, „judecând după prima atestare (*Michald*, la 1323), toponimul are ca punct de plecare numele de persoană *Mihály* cu sufixul [maghiar] *-d(i)* [...] cu evoluția **Miháldi* > rom. **Mehaldía* > *Mehadía* > *Mehedia* > (popular) *Meedia*” (Moldovanu 2009-2010: 20). Părerea că *Băroi* „pe țărmul drept al Dunării, continuă ca nume și așezare anticul *Biroe*” apare la Poghir, *Influența*, 359, de unde este preluată *tale quale* de Paliga, EDRL. În fapt, „hidronimul din Dobrogea se poate explica cu ușurință de la un nume de persoană *Bere(a)*, cu sufixul antroponimic *-oiu*” (Moldovanu 2009-2010: 20). La fel, „dacă *Iassii* ar fi fost vreun trib dacic răscutit pe malul Bahluiului, am fi avut astăzi localitatea **Dzași* [...], iar dacă *Galtis* ar fi fost un oiconim autohton, ar fi sunat în românește **Galți* (ca *barbati* > *bărbați*) (Moldovanu 2009-2010: 22). Și așa mai departe. Paliga, EDRL nu amintește niciunul dintre aceste argumente, care contrazic teza lui Poghir, ceea ce înseamnă că, referindu-ne exclusiv la aceste oiconime, dicționarul de care ne ocupăm aici nu dispune de o bibliografie de specialitate ulterioară anului 1969.

Lucrurile nu se întâmplă altfel cu diferite alte toponime, precum *Cluj*, *Moldova* sau *Bărăgan*. În privința Clujului, Paliga, EDRL consideră că „toponimul ar trebui explicat ca o supraviețuire din substrat, de la un antroponim tracic **Kluš* sau *Kluž*” (Paliga, EDRL, s.v.). În schimb, Dragoș Moldovanu demonstrează convingător că acest oiconim, cu prima atestare la 1199, *Clus* (*archidiaconus Clusiensis*), are drept etimon lat. **clūsīus*/**clūsium* (< lat.pop. *clūdere*), „fortificație de apărare a defileelor”, care a evoluat la

protorom. **Cl'uşu* > sl. *Kluş* > rom. *Cluj* (Moldovanu 2009-2010: 51-53). Autorul citat susține, deci, că preluarea termenului românesc în slavă s-a petrecut într-o epocă în care **clūsius* (sau **clūsium*) nu ajunsese **chiuş*, forma previzibilă în conformitate cu legile fonetice ale limbii române. În schimb, în soluția propusă de Paliga, EDRL (pentru care regula fonetică *cl* > *cl'* > *chi* nu se aplică și pentru cuvintele moștenite din substrat), ipoteza unui intermediar este exclusă de la sine. În legătură cu horonimul *Moldova*, Paliga, EDRL ne informează că el este „considerat în prezent derivat din *molid*”, o ipoteză avansată de Iorgu Iordan (într-un articol din 1920 și reluată de același într-un volum dedicat toponimiei românești, din 1963), ipoteză care astăzi este complet depășită. „Este incontestabil că numele Țării Moldovei nu s-a dezvoltat de la hidronim (cum se susține adesea), ci de la acela al mărcii maghiare create în jurul orașului săsesc Mulda” (Moldovanu 1981-1982: 29), autorul citat susținând ipoteza originii vechi germanice (got. **Muldah(u)a* > sl.c. *Moldova* > rom. *Moldova*). În privința horonimului *Bărăgan*, Paliga, EDRL îl consideră „neexplicat până în prezent” și „legat probabil de forma dialectală *bară* « mocirlă, mlaștină »” (Paliga, EDRL, s.v.). Cu toate acestea, Scriban 1939 îl derivă din *baragă*, „lupul care conduce haita” (*Bărăgan* ar însemna astfel „țara lupilor”); *baragă* fiind considerat de Pârvu Boerescu o variantă a lui *barangă* (< cum. *bor[u]-aya* « lup mai bătrân, căpetenie ») (Boerescu 2017: 423). N. Constantinescu, în schimb, îl derivă de la un antroponim: „numele satului *Bărăgan*, azi Mihai Viteazul [...] s-a extins de timpuriu asupra câmpiei dimprejur, după ce circulase îndeajuns ca nume de persoană”, el neavând „nici o legătură cu ideea de stepă sau cu cea de mlaștină, cum îl explicase și Hasdeu” (Constantinescu, DO, 195). În sfârșit, DELR susține o ipoteză a lui Vl. Drimba, conform căreia *Bărăgan* < cuman **borayan* [*tüzlügi*] „[câmpia] vijeliilor”. Nu se poate afirma, prin urmare, că nu au existat încercări de a explica acest toponim.

Ar trebui amintit aici, de asemenea, un principiu al etimologiei toponimice binecunoscut cercetătorilor din acest domeniu, unul la care trimitea Ion Conea atunci când observa că:

„se face, într-adevăr, de obicei confuzie între etimologia unui toponim (adică originea lui lingvistică), care-i una, și originea aceluiași toponim ca toponim, care e cu totul altceva. [...] a studia complet un toponim

[...] înseamnă a-l studia din ambele aceste puncte de vedere” (Conea 1969: 246; italice în original).

Prin urmare, dintr-o definiție precum:

„*Védea*, hidronim pe [malul] căruia se află *Roșiori de Vede* și alte localități cu numele *Védea* (în județele Argeș, Ilfov și Teleorman). Cf. tr.-frig. *bedy* « apă ». Înrudit cu *Vidu*, *Videle* și *Vit*, *Vidin* în spațiul sud-slav (Lexiconul A). Numeroase forme derivate din această rădăcină pe tot cuprinsul Europei, ca hidronimul iber *Avo(s)* > sp. *Ave*, *Avobriga*; galicul *Avedo* > prov. *Avèze* etc. Dincolo de orice îndoială numele de râuri sunt din substrat și prin urmare și numele de localități. IA 359 [= Poghirc, *Influența*] (analizează numai *Védea*, nu și formele înrudite). Probabil din IE **wed-* « apă », înrudit cu **ud-os* « apă ».” (Paliga, *EDRL*, s.v.)

s-ar putea deduce că oiconimul *Roșiori de Vede* datează din antichitate, ceea ce este fals. Deși *Vede(a)* este considerat îndeobște moștenit din substrat, *Roșiori de Vede* este în mod clar format de la numele râului, iar *Vede* apare în structura oiconimului abia în secolul al XVI-lea (1385 *Russenart*, 1512-1513 *Rușii*, 1526 *Rușii de Vede*, 1743 *Rusa* etc.) (https://ro.wikipedia.org/wiki/Ro%C8%99iori_de_Vede). În Paliga, *EDRL* nu se face niciodată distincția dintre originea lingvistică a unui toponim și originea ca toponim a acestuia.

7. Elemente de morfologie

În dicționarul de care ne ocupăm aici există mai multe elemente de morfologie care sunt considerate moștenite din substrat. Între paranteze am indicat paginile din cap. IV, *Limba română: structură, moștenire, probleme de etimologie*.

7.1. Articole

Art. hot. masc. *-a* (din *badea*, *nenea*, *popa*, *tata*) este privit drept reflex al unui art. hot. bifuncțional (masc. și fem.), moștenit din substrat (109); de ex., în antroponimele *Blendea* (sau *Fulga*) *-(e)a* „reflectă vechiul articol definit,

suprapus peste articolul definit feminin < lat. *illa*” (Paliga, *EDRL*, s.v. *Blendea*, s.v. *Fulga*).

Particula deictică *-a*, utilizată pentru demonstrative (*acest/acesta*) și adverbe (*ades/adesea*, *aici/aicea*, *pururi/pururea*) este considerată articol hotărât (107):

„Formele paralele româno-albaneze, precum și poziția enclitică generală a articolului hotărât român și albanez conduc la ipoteza de bază că articolul hotărât al adverbilor și pronomelor demonstrative reflectă o influență tracă (substrat)” (Paliga, *EDRL*, s.v. *-a*¹).

Articolul nehotărât feminin *o* are o origine „controversată, el pare mai degrabă un vestigiu din substrat” (103); de fapt, „au existat probabil mai multe forme originare, de diferite origini, care au fuzionat în decursul timpului într-o singură formă” (Paliga, *EDRL*, s.v. *o*) pentru a se ajunge la *o* (art. nehot. și clitic pron. fem.). Nu este deloc clar de ce sunt respinse explicațiile curente în istoria limbii române: art. nehot. *o* < **uă* < *ună* < lat. *una*; pron. aton *o* < *a* < lat. *illam*.

Articolele *-i* (*fetei*⁶, art. hot., fem., sg., G.D.) și *-i* (*băieții*, art. hot., m., pl., N.Ac.) „par forme particulare moștenite mai degrabă din substrat decât din latină (105). De fapt, fem. sg. G.D *ei* < lat. G.D. *illaei*, iar m. pl. N.Ac. *i* < lat. *illi* (> ar. *l'i*).

Art. „masc. sg. N.Ac. *-u* este unul la fel de vechi ca și *-ul*, în pofida ipotezei larg răspândite conform căreia forma de limbă vorbită *-u* ar fi varianta simplificată a lui *-ul*. Cele mai vechi texte românești îl atestă pe *-u*, nu pe *-ul*” (104). Art. rom. *-u* și art. alb. *-u* continuă „aceeași moștenire din substrat” (Paliga, *EDRL*, s.v. *-a*¹). Dovezi ale vechimii acestui articol sunt și unele antroponime și toponime „articulate într-adevăr cu articolul masculin *-u* (și niciodată cu *-ul*, care este exclusiv livresc)” (109-110). În toponimul *Ipu*, de ex., „*-u* final este articolul hotărât românesc” (Paliga, *EDRL*, s.v. *Ip*).

Cu toate acestea, vezi forme precum *Barbosulu*, *Călugărulu*, *Scurtulu*, *Uscatulu*, în documente slave de sec. XV (Coteanu 1981: 80) sau *Toma Aurarol*, *Peter Barbossol*, *Michaelis Bobwl*, *Wlaykw Klwtscheyrwł*, *Radul Gramatikul*,

⁶ În Paliga, *EDRL*, art. hot. fem. sg. de G.D. este *-i*, nu *-ei* (105).

Kozta Hoczul, în documente latino-române (Halichias, *Glosar, passim*). Tocmai de la astfel de forme trebuie să plecăm pentru a explica desinența de vocativ *-ule* (pentru care vezi, de ex., Graur 1965: 110-112).

Ip (1208 *villa Ypu*; 1213 *villa Ip, Ipu*; 1414, 1435, 1450 *Iph*; 1572 *Ipp*; 1850 *Ipu*; 1854 *Ipp, Ip*; 1966 *Ip*) este un hipocoristic al antrop. *Ipolit* (< gr. *Hippolytos*) (Chende-Roman, *DELS, s.v.*). În hipocoristicul *Ipu*, prin urmare, *-u* este vocala finală, și nu un articol, după cum nu este articol nici în *Petru* (< v.gr. *Πέτρος*).

7.2. Auxiliare

a fi – formele de 2SG *ești*, 3SG *este*, (*i*)*i* și 3PL (*i*)*s* reflectă probabil influența substratului (113; de asemenea, *s.v. fi*).

Etimologia formei de 3SG Ind. prez. a lui *a fi* este, într-adevăr, dificil de explicat. Rosetti, *ILR*, 147 a încercat să ofere o soluție latinească acestei probleme. Drimba 2001: 27 a propus un împrumut din vechea slavă (*jesti*), printr-o demonstrație elegantă și verosimilă. Forma *este* poate fi explicată și prin substrat, așa cum procedează Paliga, *EDRL, s.v. fi*. Nu este clar, însă, de ce ar fi nevoie să indicăm aceeași origine și pentru *ești*, (*i*)*i* și (*i*)*s*. Primul este creat analogic în română, așa cum s-a întâmplat și în aromână (care, în plus, l-a creat pe *escu*). Celelalte două se explică simplu, plecând de la *e*, forma scurtă a lui *este*, respectiv *sînt*.

a avea – formele de 1SG *am* și 3SG *are*, din seria aux. de PF.C, și formele de 1SG *aș* și 3SG și 3PL *ar*, din seria aux. de COND, sunt considerate moștenite din substrat.

Da, „influența unei forme autohtone, al cărei fonetism ar fi fost apropiat de alb. *kam* « am » [...] nu poate fi exclusă, deși această presupunere apare inutilă, [deoarece 1SG *am* se explică prin influența formei de 1PL *am* (< lat. *habemus*, neaccentuat în frază)]” (Rosetti, *ILR*, 146).

Viitorul este un timp mai complicat din punctul de vedere al modului de formare. După Paliga, *EDRL*, există trei tipuri de construire a acestuia:

1. primul tip utilizează formele de prezent ale verbului *a voi* (moștenit din substrat, Paliga, *EDRL*, 112 și *s.v. voi*) pentru persoanele 1-5, dar folosește forma *vor* (de la *a vrea*) pentru 3PL, și infinitivul verbului de conjugat;
2. al doilea este construit cu „particula” *o*, „care sugerează mai degrabă o formă conservată din substrat, decât originea latinească” (Paliga, *EDRL*, *s.v. o*) și conjunctivul verbului de conjugat;
3. ultimul tip folosește forme „parțial derivate din verbul *a voi* și influențate de particula *o*” (112): *oi/oi/o/om/oți/or cânta*.

Prin urmare, există trei auxiliare diferite pentru viitorul românesc, combinate în moduri greu de explicat, aportul latinesc la structurarea paradigmelor acestora fiind minim (formele *vor* și *or* din tipul I, respectiv III). De asemenea, printre auxiliare apare și particula *o*, care este se pare „cel mai dificil de explicat” (Paliga, *EDRL*, *s.v. o*) dintre acestea. Hasdeu sugerase o cale de urmat, totuși: *o* (pron. fem. neacc. și aux. al viitorului) ar proveni dintr-un **va*, „un rest ante-roman” (Hasdeu, *CB*, I, 153). Mai puțin vizionar, Cihac le explicase pe ambele prin evoluții interne ale limbii române: *ea > a > o*; *vrea > vra > va > a > o* (Cihac, *DEDR* I, *s.v. o*). Problema cu creațiile interne, însă, este că ele nu au farmecul îndepărtat, misterul și prestața etimoanelor traco-dace.

8. Cele mai neverosimile 12 etimologii

Am ales câteva etimologii care surprind simultan prin ingeniozitate lingvistică și neverosimil. Selecția este, evident, pur subiectivă, lista putând fi oricând concurată de altele similare, pentru că Paliga, *EDRL* abundă în astfel de soluții etimologice:

- *ce*, pron. invar.: „forma românească nu poate fi izolată de alb. *çë* « ce, care ». Se pare că atât româna, cât și albaneza păstrează o formă de substrat **če*, **čə* < IE **kwi-d-*, ca în v.ind. *çit*, avest. *čē* « cum », sl. **čb* > *čo*, *co*. Din această perspectivă, atât româna, cât și albaneza par să păstreze forma tracică, pe care au fost grefate unele sensuri ale lat. *quid*” (Paliga, *EDRL*, *s.v. ce*);

- *u*, art. hot. masc.: „în diferite forme ale art. hot. românesc, cum ar fi *-u*, forma colocvială de masc. sau *-ul* (forma literară a acestuia) și *-u*, articolul albanez, se poate identifica aceeași moștenire de substrat. Utilizarea generală a articolului hotărât enclitic în română, albaneză, bulgară, armeană, bască și, poate, etruscă poate conduce la ipoteza că acesta reflectă o moștenire preIE” (Paliga, *EDRL*, 156);
- *o*, particulă auxiliară pentru formarea viitorului (*o să vin*);
- *o*, art. nehot. (*o fată*) și clitic pron. feminin (*n-am văzut-o*), cu etimon comun;
- *voi*, vb. aux.: primele cinci forme ale auxiliarului de viitor (*voi, vei, va, vom și veți*) sunt de la verbul *a voi*, moștenit din substrat, în timp ce a șasea, *vor*, este de la *a vrea* (Paliga, *EDRL*, 115);
- *beci*: „pare o utilizare ironică a numelui maghiar al Vienei (*Bécs*), aluzia trimițând la oamenii periculoși (mai ales din punct de vedere politic) [care] erau arestați în orașul Viena, fapt ce corespunde realității istorice. Așadar, expresia inițial tristă și ironică *a mers la Bécs* [la Viena] a căpătat treptat sensul « a mers la închisoare »” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *ademeni*: „< prin transformarea într-un compus a expresiei *adă/adu mâna* « dă-mi mâna », inițial cu sens erotic și legată de puterea mâinii și de funcțiile ei magice. [...] Formele dialectale *adămăni, adămna, adămană* păstrează mai bine etimologia inițială. Magh. *adomány* (s.) « ofertă, dar » și (vb.) « a da, a oferi » provin din română” (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *mângâia*: „termen particular pentru aria orientală a României, dezvoltat probabil în timpul serviciului militar: **manu ganeare* « a-ți folosi mâna pentru a excita o femeie » [...] Vb. **ganeare* este derivat din *ganea, -ae* « tavernă, loc vulgar pentru satisfacerea plăcerilor obișnuite »; înrudit, de asemenea, cu *ganeo, -onis* « gurmând, desfrânat »” (Paliga, *EDRL*, s.v.).

Paliga, *EDRL* respinge ipoteza conform căreia *mângâiare* < **manganeare* < v.gr. *μαγγανεύω* „eu farmec, amăgesc”. Textele atestă însă o evoluție perfect contrară celei susținute de Paliga, *EDRL* – cel mai vechi sens al acestui cuvânt este „a vrăji, a fermeca”, apoi „a sfătui, a îndruma”, „a consola, a încuraja; a ajuta material”, „a bucura, a încânta”, „a atinge ușor cu palma în semn de dragoste”;

- *mântuî*: „inițial un termen medical bazat pe [expresia lat.] *manu tueor* „a vindeca cu mână”, apoi aplicat la rolul magic al mâinilor lui Iisus (Mântuitorul)” (Paliga, *EDRL*, s.v. *mînă*); „considerat în prezent un împrumut din magh. *menteni* « a elibera », de origine necunoscută. Din această perspectivă, ar fi singurul termen creștin esențial de altă origine decât cea latină; alți câțiva termeni sunt de origine slavă, în principal – dacă nu exclusiv – legați de organizarea ecleziastică ortodoxă; unul singur (*Crăciun*) este din substrat” (Paliga, *EDRL*, s.v. *mîntuî*);
- *pururi*: „este forma de plural a substantivului **pur* « foc » (< IE **pur-* « foc »)” (Paliga, *EDRL*, 51), cu varianta **per-*, ca în *perpelî* (Paliga, *EDRL*, 117); element de substrat (tr. *pur-* „foc”), ca în antroponimele *Pyroulas*, *Pyrula*, *Purula*, *Pirurus* „roșcat, roșcovan”, înrudit cu gr. *pyr*, *pyrós* „foc”. „Schimbarea de sens de la « foc(uri) » la « veșnic » trebuie explicată într-un context religios în care focul era considerat etern, de unde evoluția « foc (veșnic) » > « veșnic (în general) » (Paliga, *EDRL*, s.v.);
- *boier*: „etimonul este incredibil de simplu: *boier* este derivat din *bou*, la fel cum *oier* « cioban » [...] este derivat din *oaie* (Paliga, *EDRL*, 56); „sensul vechi era « proprietar de vite, de boi », deci « om bogat » [...]” (Paliga, *EDRL*, s.v.). „sl. *boljarin*, pl. *boljare* provine din română și nu invers” (Paliga, *EDRL*, s.v. *boár*).

Cu toate acestea, dicționarele susțin că primele forme atestate în română sunt *boiarin/boiaren/boierin*, prima dintre ele identică cu sl. *болжаринъ* (*boljarinŭ*) și că, la origine, calitatea în discuție era legată de posesiunea asupra pământului, boierul fiind un mare moșier, nu un stăpân de vite;

- *varză*: „element de substrat dintr-o rădăcină IE **wer-* « a îndoi, a curba », păstrată și în toponimele *Vărșand*⁷ și *Vrancea*. Aceeași rădăcină IE a fost păstrată în eng. *writhe* și *wreathe*, înrudite cu rom. *varză*” (Paliga, *EDRL*, 56). Termenul ar fi un derivat cu suf. *-ză*, ca și *buză* sau *pupăză* (Paliga, *EDRL*, s.v. *varză*). Cuvintele

⁷ Vărșandul, un punct de trecere a frontierei dintre România și Ungaria, este atestat prima dată în 1214 ca *Wossian*. Oiconimul este pus în legătură cu numele unui trib alan, *Varsány* (<https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyulavars%C3%A1nd>).

varză și *învârti* s-ar înrudi, de asemenea, prin rădăcina comună IE **wert-* (Paliga, *EDRL*, s.v. *învîrti*).

9. Concluzii

Cele enumerate până acum sunt defecte majore ale unui dicționar etimologic și din cauza lor Paliga, *EDRL* este nefrecventabil. Toate acestea se transformă însă în mod spectaculos în calități dacă privim acest dicționar ca pe o operă de ficțiune. Paliga, *EDRL* cartografiază o lume în care se vorbește „o limbă traco-dacă atemporală” (Boerescu 2017: 427; formula a fost aplicată inițial pentru Vinereanu, *DE*).

În această lume, limba română este doar parțial romanizată. Elementele moștenite din substrat în română sunt de 10 ori mai multe decât credea, de pildă, I.I. Russu, care aprecia „ca o limită sigură de jos [...] cifra 150” (Russu, *Etnogeneza*, 241) pentru termenii analizați în propria sa lucrare.

În această lume există foarte multe toponime păstrate pe teritoriul României (oiconime precum *Cluj*, *Deva*, *Oradea*, *Orșova*, *Orăștie*, *Târgoviște* sau horonime ca *Ardeal* și *Moldova*) din antichitatea traco-dacă, cu extinderi la sud de Dunăre (*Orașac*, în Croația) și în Peninsula Italică (*Trieste*), pentru care vezi și Paliga, *EAM*, 13-20. La fel, foarte multe antroponime se revendică direct din substrat (*Anca*, *Călin*, *Gherman*, *Manea*, *Mareș*, *Oana*, *Safta*, *Savu*). Limba română păstrează, de altfel, în lexic urme ale civilizației urbane tracice, precum *-oara* (ca în *Timișoara*, *Sighișoara*, unde este recognoscibil *oară* „township”), *oraș* și *târg*.

Traca beneficia, de asemenea, de un cult bine organizat și de un panteon puternic și persistent, populat de zeități ale căror nume pot fi distinse și astăzi în diferite cuvinte: verbul *dibui*, adjectivele *dibaci* și *dârz*, substantivele *razem*, *zmeu*, *zmeură*, *zână*. De asemenea, străvechea credință în focul veșnic se păstrează în filigran în adverbul *pururi*.

Moștenirea latinească și cea tracă formează împreună câmpuri lexicale omogene și coerente din punct de vedere etimologic, cum ar fi microcâmpul numelor date păstorului (trac: *baci*, *cioban*, *mocan*; latinești: *păstor*, *păcurar*; formate în română: *oier*) microcâmpul numelor de cereale și cel al panificației, microcâmpul păsărilor (de curte, dar nu numai), cu rădăcini comune, precum și câmpul lexical al ihtionimelor, în care majoritatea elementelor care îl compun sunt păstrate din tracă.

În sfârșit, traca a influențat profund, dar subtil, fonetismul limbii române, dacă avem în vedere faptul că termenii din substrat au suferit tratamente fonetice diferite de cele aplicate cuvintelor moștenite din latină. Totodată, morfologia românească păstrează din substrat, alături de elementele evidențiate deja în lucrările altor cercetători, articole hotărâte, articole nehotărâte, forme neaccentuate ale pronumelor personale, forme ale verbelor auxiliare care formează perfectul compus, viitorul și condiționalul prezent.

SURSE

- Boerescu, *Elemente* = Pârvu Boerescu, *Elementele de substrat (autohtone) ale limbii române. Compendiu*, București, Editura Academiei Române, 2018.
- Brâncuș, *Substrat* = Grigore Brâncuș, „Substratul limbii române”, în ILR I, 304-336.
- Brâncuș, *Vocabular* = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Chende-Roman, *DELS* = Gheorghe Chende-Roman, *Dicționar etimologic al localităților din județul Sălaj*, Zalău, Editura Silvania/Editura Caiete Silvane, 2006.
- Cihac, *DEDR* = Alexandre de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, 2 vol., Berlin/București etc., Francfort s/M, 1870, 1879.
- Constantinescu, *DO* = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române* (în curs de elaborare), <https://delr.lingv.ro/>.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2016.
- Halichias, *Glosar* = Ana-Cristina Halichias, *Glosar de termeni românești din documente latino-române (secolele al XIII-lea - al XVI-lea)*, București, Editura Universității din București, 2010.
- Hasdeu, *EMR* = Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Minerva, 3 vol., 1972, 1974, 1976.
- Hasdeu, *CB* = Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, 3 vol., ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Gh. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, 1984.
- ILR I = Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (ed.), *Istoria limbii române*, vol. I, București, Univers Enciclopedic, 2018.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Micul dicționar academic*, ed. a doua, București, Univers Enciclopedic, 2010.

- Paliga, *EL* = Sorin Paliga, *An Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*, București, Evenimentul, 2006.
- Paliga, *EAM* = Sorin Paliga, *Etymologica et Anthropologica Maiora*, București, Evenimentul, 2007.
- Paliga, *EDRL* = Sorin Paliga, *An Etymological Dictionary of the Romanian Language*, New York, Peter Lang, 2024.
- Poghirc, *Influența* = Cicerone Poghir, „Influența autohtonă”, în Al. Rosetti, B. Cazacu, I. Coteanu (ed.), *Istoria limbii române*, București, Editura Academiei R.S.R., vol. II, 1969, 313-365.
- Rosetti, *ILR* = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române* (ediție definitivă), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Russu, *Etnogeneza* = Ioan I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componenta latino-romană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Presa Bună, 1939.
- Suciu, *DILT* = Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, 2 vol., București, Editura Academiei R.S.R., 1966, 1968.
- Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ed. a șasea, Craiova, Scrisul Românesc, 1929.
- TTRM II = Dragoș Moldovanu (ed.), *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II. *Mic dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic. Partea 1: Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- Vinereanu, *DE* = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Alcor, 2008.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Andrei, 2000, *Probleme de etimologie*, București, Univers Enciclopedic.
- Boerescu, Pârvu, 2014, „Rom. creș și alb. krec, kreçe, krecë – o nouă ipoteză etimologică”, *Limba română*, 63, 4, 477-488.
- Boerescu, Pârvu, 2017, *Etimologii românești controversate. Ipoteze și soluții*, București, Editura Academiei Române.
- Brâncuș, Grigore, 2005, *Introducere în istoria limbii române*, București, Editura Fundației România de Măine.
- Celac, Victor, 2023, „Despre vechimea zicalei *Vodă da și Hâncu ba* în română”, în Cezar Bălășoiu, Claudia Ene, Isabela Nedelcu, Alice Toma (ed.), *Lingvistică sincronă, diacronică și tipologică. Actele celui de al XXII-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică (București, 18-19 noiembrie 2022)*, București, Editura Universității din București, 233-239.
- Conea, Ion, 1969, „Toponimia și cercetarea toponimică în cadrul geografiei”, în *Îndrumător de cercetări geografice. Cercetări economico-geografice*, Societatea de Științe Geografice, București, 243-247.
- Coteanu, Ion, 1981, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, Editura Academiei R.S.R.

- Drimba, Vladimir, 2001, *Cercetări etimologice*, București, Univers Enciclopedic.
- Gáldi, Ladislás, 1939, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, Pazmany Peter.
- Graur, Alexandru, 1965, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică.
- Kis, Emese, 1960, „Sufixul -ău în cuvintele de origine maghiară din limba română”, *Cercetări de lingvistică*, 5, 1-2, 75-84.
- Moldovanu, Dragoș, 1981-1982, „Etimologia hidronimului *Moldova*”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, 28, A, 5-61.
- Moldovanu, Dragoș, 1983-1984, „Stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor (I)”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, 29, A, 373-445.
- Moldovanu, Dragoș, 2009-2010, „Toponimie de origine română în Transilvania și în sud-vestul Moldovei”, *Anuarul de lingvistică și istorie literară*, 49-50, 17-95.

All links were verified by the editors and found to be functioning before the publication of this text in 2025.

STATEMENT OF CONFLICT OF INTEREST

The author declared that there are no conflicts of interest regarding the research, authorship, or publication of this article.

FUNDING

The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this review/paper.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>